

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

УДК 371(4УКР)

Валерій Скотний, доктор філософських наук, професор, академік, ректор
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

У часи утвердження України як суверенної держави актуальною постає проблема перегляду усталених стереотипів мислення, застарілих або хибних тлумачень буття і свідомості; водночас суспільствознавці активно створюють нові концепції розуміння матеріального і духовного життя суспільства. Справжньою наукою суспільствознавство стало на основі раціонального знання, і спроба включити до нього ірраціональні догми означає, що суспільна наука перестає бути наукою і повертається на пізнавальні позиції середньовічної схоластики, а це неприпустимо у XXI столітті.

Ключові слова: освіта, наука, релігія, віра, криза, гіпотеза, клерикалізм.

Во времена утверждения Украины как суверенного государства актуальной появляется проблема пересмотра устоявшихся стереотипов мышления, устаревших или ошибочных толкований бытия и сознания; одновременно обществоведы активно создают новые концепции понимания материальной и духовной жизни общества. Подлинной наукой обществоведение стало на основе рационального знания, и попытка включить в него иррациональные догмы означает, что общественная наука перестает быть наукой и возвращается на познавательные позиции средневековой схоластики, а это недопустимо в XXI веке.

Ключевые слова: образование, наука, религия, вера, кризис, гипотеза, клерикализм.

In the days of claim of Ukraine as the sovereign state the problem of revision of withstand stereotypes of thought, ramshackle or erroneous interpretations of life and consciousness appears; at the same time create new conceptions of understanding of financial and spiritual life of society actively. Social science became real science on the basis of rational knowledge, and an attempt to plug irrational dogmas in him means that social science stops to be science and returns on cognitive positions of medieval, and it impermissible in XXI age.

Keywords: education, science, religion, faith, crisis, hypothesis, clericalism.

**Продовження статті, опублікованої в
№1 – 2 (60 – 61) 2010 року.**

Прийнятий в Україні Закон “Про свободу совісті та релігійні організації” надав можливості для створення недержавних релігійних освітніх закладів. На думку прихильників ідеї впровадження релігійного виховання в сферу освіти, цього недостатньо, оскільки переважна частина учнів загальноосвітніх шкіл при цьому залишається поза релігійним впливом. Як результат – уведення в багатьох школах, особливо західних регіонів України, до навчальної програми курсу “Християнської етики”, що має на меті не лише ознайомлення школярів із основами релігійної моралі, а й залучення їх до лона церкви. При цьому значна частина педагогів виявили явне небажання змінити свою діяльність відповідно до принципів “нового мислення” і продовжують традиції войовничого атеїзму. На сьогодні Міністерство освіти і науки України однозначної позиції з цього питання не висловило. На нашу думку, показовим у цьому плані може бути ставлення до цієї проблеми Міністерства освіти Росії, яке виступило на захист прав дитини, вбачаючи в крайнощах небезпеку перетворення школи на арену ідейної та політичної боротьби, спроможної обмежити права дитини на повноцінну

освіту. Виходячи з цього, воно заявило, що освіта й виховання в державній системі мають світський, тобто позаконфесійний характер, і не мають на меті формування певного ставлення до релігії, обмежуючись інформуванням про неї. Світський характер змісту освіти визнається тут одним із засадничих принципів державної політики в сфері освіти і відповідно до нього в школі неприпустиме релігійне чи атеїстичне виховання у будь-яких формах. Мотивувалося це тим, що зміст освіти має сприяти взаєморозумінню між людьми, які дотримуються різних переконань, враховувати різноманітність світоглядних підходів і давати можливість учням реалізувати свої права на вільний вибір поглядів та переконань.

Будь-яке релігійне виховання й викладання віровчення в Росії винесене за межі програм державної школи і може здійснюватися лише в недержавних навчальних та виховних закладах, приватно, вдома чи при релігійному об’єднанні. Отже, діти, включені до системи релігійного виховання, захищені законом від остракізму в державній школі, а особи, що закінчили недержавні релігійні школи, набули рівних прав із випускниками державних шкіл.

Водночас керівники закладів освіти отримали право надавати приміщення у вільний від занять час релігійним організаціям під недільні школи,

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

для проведення дитячих ранків, новорічних, різдвяних та інших заходів. При цьому заборонено викладати спеціальні релігійні предмети представникам тих сект і культових організацій, які проповідують принципи, далекі від загальнолюдських цінностей та сприяють розпалюванню міжконфесійної ворожнечі.

Цілком виправданим, на наш погляд (враховуючи названі теоретичні аргументи, що ілюструють тенденцію до синтезу релігії й науки), є включення до шкільних програм релігійно-філософських дисциплін, що не супроводжуються здійсненням релігійних обрядів. При цьому представники релігійних об'єднань та організацій повинні брати участь у навчальному процесі на договірній основі без будь-яких переваг на користь традиційних конфесій чи нетрадиційних культів. Для діяльності школи має бути природним у процесі навчання саме діалог віруючих і невіруючих, що базується на пріоритет загальнолюдських норм та цінностей, спрямований на формування почуття патріотизму, шанобливого ставлення до культури, історичних традицій. При цьому священник може вести, за бажанням батьків, відповідні факультативні заняття, але це має бути чітко відображено в Законі про освіту, щоб дозвіл на працю не залежав винятково від особистих уподобань шкільної адміністрації, щоб діти будь-якого віросповідання мали можливість отримати в стінах школи релігійні знання від священнослужителя своєї конфесії чи релігії, не порушуючи при цьому прав інших дітей – як віруючих, так і невіруючих. Цей варіант не виходить за межі чинного законодавства; а держава, надаючи церквам право працювати у приміщенні школи (без орендної плати, у вільний від навчання час, у т.ч. в суботу й неділю), у такий спосіб могла б до певної міри компенсувати кривди і збитки, заподіяні церкві в минулому.

Таке розв'язання проблеми має той позитив, що держава не зможе більше заплющувати очі на факти використання у школі релігії у політичних цілях, примусового навчання релігії, розпалювання будь-якої ворожнечі чи ненависті на релігійному ґрунті, на кшталт хоча б таких висловів: “Коли ж православний священник прийде до дітей замість чорношкірого Сандея Аделаджі або настирливих Свідків Єгови, що форсують наші школи як натівський десант?”¹

Педагогічні колективи мають бути зорієнтовані на те, що загальнолюдські цінності

є продуктом розвитку всіх форм суспільної свідомості, всього культурно-історичного процесу загалом.

Позашкільним закладам доцільно надати право (яким вони вже значною мірою користуються) відкривати гуртки й товариства з вивчення релігії, формувати творчі об'єднання за інтересами, духовної музики, усної народної творчості, національної архітектури тощо, де доцільним є залучення фахівців із представників релігійних організацій.

Тим самим релігійне виховання може стати органічним доповненням до світської освіти, дієвим засобом соціалізації людини через вивчення цінностей, вироблених релігійною свідомістю і втілених у звичаях, традиціях, через знайомство з елементами догматів при неухильному дотриманні принципів, закріплених у законі. Сприяє цьому створення центрів християнської культури, де з дітьми з позицій християнства ведеться розмова про духовність, про роль та вплив християнства на становлення й розвиток українського суспільства, чим здійснюється її залучення до спадщини минулого. Цікавим є досвід створення в регіонах за підтримки місцевої влади центрів християнської культури. Характерним тут є те, що більшість таких центрів обирає, як правило, власний напрямок, виробляє власну систему й методику викладання. Досвід цих центрів свідчить, що завжди можна знайти золоту середину між світським характером освіти та релігійною просвітою, пов'язати школу з сім'єю, віру із знанням, сприяти діалогу світської та церковної влади. Подібні центри не поділяють дітей на віруючих і невіруючих, прищеплюють взірці морального життя, виховують християнське ставлення до ближнього. Аналіз досвіду засвідчує, що загальнолюдські цінності в традиційній шкільній практиці важко втілюються у життя. Державні освітні заклади часто приймають певну конфесійну орієнтацію, що є прямим порушенням принципів світського характеру освіти й не сприяє формуванню толерантності у вихованців.

Передумовою розв'язання цих завдань значною мірою є створення адекватної законодавчої бази, попри те, що багато позитивного в цьому плані вже зроблено. Зокрема, це стосується вперше закріпленого в законодавстві поняття “релігійна освіта”. Саме релігійна, а не релігієзнавча чи культурологічна, хоча необхідність такого нововведення сьогодні

¹ Герук С. Школа и церковь – трудные пути сотрудничества // Бюлетень релігійної інформації. – 1999. – №4 (62). – С. 25.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

викликає гострі дискусії. І це не випадково, адже саме цим частково нищиться принцип світського характеру змісту освіти в державній системі, де, не повинно викладатися віровчення. Для виправдання тут вказано: “На прохання батьків чи осіб, що їх замінюють, за згодою дітей, адміністрації освітніх закладів та відповідних органів місцевого самоуправління й поза межами освітньої програми”. До того ж, Закон не має прямої дії й вимагає розробки підзаконних актів, механізмів реалізації права на отримань релігійної освіти.

Необхідність масової релігійної освіти виникла вже на перших етапах реалізації закону. Аналогічно до того, як це відбувалося в системі освіти, сьогодні потребу в релігієзнавцях починають відчувати органи державної влади, при реєстрації статутів релігійних організацій, офіцери збройних сил, які повинні задовольняти релігійні потреби підлеглих, закріплені в Конституції, відповідати на ті запитання, над якими раніше не замислювалися, тощо. Якщо ще п’ять років тому цим просто нехтували, то сьогодні проблеми релігійної освіти обговорюються в уряді, в Державному комітеті з питань релігії та церкви.

У ситуації, що склалася, доцільним, на нашу думку, є створення органами державного управління на місцях науково-методичних рад із релігієзнавства на основі згоди між адміністрацією регіонів і церковними структурами, розробка й апробування власних програм, факультативних курсів з історії релігій тощо, а також відкриття в університетах релігієзнавчих спеціальностей за наявності відповідних кадрів.

До розробки навчальних програм треба залучати викладачів ВНЗ, інститутів підвищення кваліфікації працівників освіти, працівників центрів християнської культури. Заслугує на особливу увагу питання про можливість проведення виїзних семінарів із наданням практичної допомоги відділам освіти в організації роботи з вивчення християнської культури, етики та моралі.

Безумовно, у християнстві закладено потужний потенціал для демократичних перетворень, піднесення й захисту гідності людини, прав особи і громадянина; це є моральними підвалинами західних демократій. Однак, знаючи історію, не можна заперечити й те, що у християнстві є не менш потужні деструктивні можливості: релігійна нетерпимість, війни, переслідування інакомислячих, запопадництво перед сильними світу цього. Питання в тому, *що саме* у християнстві актуалізувати. Користуючись відокремленням від держави, церкви в Україні могли б стати дієвим

чинником створення основ громадянського суспільства і виступити захисниками прав особи (але здається, що їм не так просто позбутися “кормиги рабства” і згадати про свій статус як обов’язок покликання до свободи).

Поширене сьогодні спрощене бачення проблеми взаємин між церквою та школою, яке зводить її до питання про те, можна чи ні викладати в державній школі “Закон Божий”. Такий підхід і цілком непродуктивний, він призводить до протиборства політичних сил, які розігрують карту під назвою “релігійна світа в державній школі”. А між тим, проблема реалізації свободи совісті в сфері освіти аж ніяк не зводиться до альтернативи “світський – релігійний” характер освіти. Головне – визначити підходи до розв’язання проблеми, з якою стикається школа в цій сфері.

Поняття “світська школа”, “релігія”, “атеїзм”, “релігійна освіта”, “право вибору” тощо потребують сьогодні переосмислення з урахуванням нових соціальних і геополітичних реалій, стереотипів суспільної свідомості, настроїв у вчительському середовищі, кадрів, спроможних викладати релігієзнавство в школі та у вищому навчальному закладі.

Історія окреслила сьогодні наступне коло, українське суспільство немов би відмовляється від атеїзму, знову звертаючись до релігії. При цьому суспільна свідомість сприймає як атеїзм, так і релігію не адекватно, не як культурні феномени, а в тій ідеологізованій формі, якої вони набули в тоталітарному суспільстві. На переоцінку цінностей накладає відбиток також досвід вітчизняної історії та розвиток освіти в Україні.

Сьогодні ми маємо дві протилежні позиції. Сенса першої тому, що релігійна освіта рівноцінна викладанню релігії та релігійному вихованню, вона доступна лише для віруючих. Сенса другої зводиться до своєрідного “світоглядного утримання” школи при ознайомленні учнів із релігіями. Школа в цьому разі лише передає знання, але не є тим місцем, де формуються переконання і виховується майбутній громадянин. Але якщо школа перестає бути місцем виховання, вона перестає бути школою у повному розумінні цього слова. Така школа не має ідеалу, образу, до якого привчає прагнути, а тому неспроможна розв’язувати завдання освіти, оскільки нічого не створює, нічого не формує.

Пропонують іноді й такий варіант (модель) реалізації свободи совісті в школі: викладання релігії на конфесійній основі у вигляді нормативного предмету за умов обов’язкового введення на тих самих підставах альтернативного

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

предмету для нерелігійних учнів, посиляючись на зарубіжний досвід. Однак таку модель можна здійснити лише за наявності кількох умов. Одна з них – більша чи менша конфесійна однорідність суспільства, друга – культура міжконфесійних стосунків, переваг загальних цілей релігійного виховання над конфесійними і спільна відповідальність церков перед суспільством та школою, визнання того, що викладання релігії в школі має служити інтересам суспільства і насамперед меті освіти. Щодо українського суспільства, то його багатоконфесійність, пов'язана з етнічною та культурною неоднорідністю, робить фактично нереальним такий підхід до розв'язання проблеми “школа і релігія”.

Релігієзнавці вважають, що релігійна освіта не тотожна конфесійному навчанню релігії і базується на даних гуманітарних наук. Вивчення релігії як соціокультурного феномену має стати невід'ємним компонентом соціальної науки й гуманітарної освіти. Релігію треба розглядати як складову частину культури у її зв'язку та взаємодії з іншими сферами життя і діяльності людини. Багато в чому з того, що мало місце в минулому відбувається зараз, неможливо розібратися, не враховуючи впливу релігії й не маючи для цього відповідних знань про неї, одержаних застосуванням загальноозначущих наукових методів її вивчення. Дати ці знання учням – справа школи, і в цьому її ніхто не може замінити. Тобто дати такі знання дітям про релігію, які повинна мати кожна освічена людина, без яких освіта виявляється частковою і неповною².

Іншими словами, простежується перехід від повного неприйняття релігії до визнання необхідності викладання в школі знань про релігію. При цьому висувається певний набір вимог як до вчителя, так і до учнів, а також батьків, без згоди яких закон забороняє релігійну освіту дітей. Передбачається, що релігійна освіта в школі як викладання наукових знань про релігію не ставить перед собою завдання виробити у дітей світоглядну установку стосовно релігії, що вчитель буде дотримуватися професійної етики й не задаватиме учневі запитань, які лежать у тій площині, де може бути насилля над совістю. Він може вимагати від учня лише таких знань про релігію, які мають об'єктивний, тобто знеособлений характер. Окрім того, від учителя вимагається етична добросовісність. Сам він

може бути релігійною чи нерелігійною людиною, однак не повинен використовувати викладання з метою навернення учнів до своєї віри, не повинен встановлювати з ними надто близьких стосунків, щоб не чинити духовного тиску.

Учитель також повинен уміти провести межу між науковим знанням і його світоглядною інтерпретацією, будувати релігійну освіту в школі в дусі міжрелігійного, й навіть більше, – міжкультурного діалогу, щоб це сприяло взаєморозумінню на основі “спільного знання”, подоланню відчуження на ґрунті нетерпимості, страху перед чужою й незрозумілою вірою.

Отже, йдеться про етичну наповненість релігійної освіти в школі, яка має бути корисною з точки зору інтересів не лише суспільства і держави, але й церкви, релігійних організацій, якщо мати на увазі, що вона включає релігійну просвіту, тобто пізнавально-інформативний компонент. І якщо виходити з інтересів насамперед дитини, яку школа повинна озброїти знаннями, підготувати до життя, то, на перший погляд, немає непереборних перешкод для того, щоб суспільство, держава й церква, релігійні об'єднання могли знайти спільну мову в питаннях освіти й школи.

Можна запропонувати конкретні заходи для досягнення цієї доброї мети. Це, по-перше, будь-які компроміси, терпимість до нетерпимого, компетентність суспільства і влади в оцінці релігійного чинника, де ідеологізація релігії.

По-друге, взаємодія педагогів і богословів при опрацюванні спільного визначення поняття, створенні різних навчальних посібників із релігієзнавства.

По-третє, зміна ставлення до релігієзнавства, не вважати його “замаскованим атеїзмом”, адже викладання релігієзнавства в школі може сприяти визнанню прав людини й толерантності не лише як правової норми, а й етичної чесноти.

Нарешті, треба розробити на державному рівні освітній стандарт із предмету “Релігієзнавство” в межах загальноосвітніх програм і правові аспекти викладання в школі цієї навчальної дисципліни. На жаль, усе це більше нагадує прагнення видати дійсне за можливе. Бо, по-перше, де взяти такого вчителя для масової школи? Хто його буде готувати і скільки на це потрібно часу й коштів?

А по-друге, сьогодні має місце явна недооцінка впливу релігії на свідомість або цілком свідоме спотворення цього феномену.

Досвід останніх років наочно свідчить, що

² Гараджа В.І. Реализация свободы совести в общеобразовательной школе // Свобода совести в современном демократическом государстве и обществе. Материалы международной конференции, 21 – 22 февраля 1996 г. – М., 1996. – С. 21.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

законотворчими заклинаннями – як на державному, так і регіональному рівнях – релігійне питання розв’язати не вдасться. Дієвість багатьох норм Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” виявилась малоефективною не стільки тому, що вони погані, скільки тому, що не можна покарати за їх невиконання. Так, проголошення світського характеру системи державної освіти забороняє пропаганду релігії в школі. Однак на практиці в багатьох школах, особливо західних регіонах України, за підтримки місцевих органів влади, батьків, громадськості в цілому викладаються основи християнського вівчення під назвою “Християнська етика”, що ставить за мету передовсім формування релігійного світогляду у дітей. Заборонити таку практику недоцільно, адже це може викликати обурення серед громадськості, але й законодавчо закріпити її означає порушити принцип світськості державної освіти. До того ж, так надана духовна і релігійна свобода виявилась об’єктивно вигідною для найрізноманітніших як традиційних, так і новітніх релігійних об’єднань і сект, які часто-густо деструктивно впливають на ще не сформовану дитячу свідомість і навіть підштовхують не тільки до антисоціальної, а й згубної поведінки для особистості дитини, юнака чи дівчини. Діяльність цих релігійних організацій, по суті, своєрідний каталізатор переходу суспільної свідомості від посттоталітарної до передклерикальної, тому що жоден проповідник не виступить із проповіддю, у якій не стверджувалися б переваги його релігії над усіма іншими. Інакше він – не проповідник, не місіонер.

Однією з успадкованих від тоталітаризму проблем, є стереотип страху перед будь-якими релігійними поглядами через їх отождення з ідеологічними та політичними. При цьому існування, так би мовити, “чистої релігійності” практично не визнається, що врешті-решт призводить до своєрідного релігійного остракізму, а саме релігійні погляди є невід’ємною і дуже важливою частиною усієї культури, всього людського життя взагалі. Замовчування цього не може сприяти розвитку передовсім емоційної сфери дитини, не може сприяти ні вихованню учнів, ні їхній повноцінній освіті. Вияв релігійності все ще сприймається не як частина нормального життя, один із її різнобічних вимірів, а як щось екстравагантне; це заважає створити атмосферу тісного контакту педколективу і шкільної громадськості для підтримки релігійної освіти.

Релігійні ідеї, що пропагуються у відповідних шкільних факультативах, часом не лише неадекватні свідченням, які містить у собі

підручники і історії, літератури, біології, а й часто-густо суперечать їм. Загальноосвітні програми ніяк не узгоджуються з факультативними, тому останні стоять осторонь, чим підкреслюється зневажливе до них ставлення. Для педагогічних колективів здебільшого всі ці заняття з історії релігій та віровчень наче кістка в горлі. Їх не можна ігнорувати зовсім, якщо вести розмову про те, що школа повинна сьогодні виявляти й задовольняти потреби дітей в освітніх послугах, однак і викладати ці предмети поки що нікому, тому що ніхто таких педагогів для масової школи не готує, хоча потреба в цьому давно назріла.

Учням старших класів, уже вихованих на плюралізмі думок, відкрите протиставлення атеїстичних та релігійних поглядів може бути корисним. Однак суперечності часто викликаються використанням застарілих, спростованих сучасною наукою даних, навіть відверто пропагандистських міфів, нав’язаних учителям у роки ідеологічного диктату матеріалістичного світогляду. Переглядати свої погляди учителям ніколи й не під силу, тому що надто глибоким є коріння застарілих стереотипів. Учні у таких випадках починають сумніватися в достовірності свідчень обох сторін, що зводить нанівець увесь навчально-виховний процес і породжує нігілізм, у тому числі правовий.

Непродумана, не завжди послідовна політика держави у сфері церковно-суспільних відносин, необ’єктивні судження в засобах масової інформації, а також переслідування за віру, що мали місце в минулому, створюють ситуацію, при якій ще і сьогодні багато хто продовжує приховувати свої релігійні інтереси, поповнює знання із недостовірних джерел і безсистемно, довіряючись усіляким шарлатанам й задовольняючий найпримітивнішими релігійними уявленнями. З урахуванням впливу атеїстичної пропаганди в минулому, однобічного виховання в радянській школі і надто активного вияву релігійності сьогодні в суспільній свідомості формується викривлене уявлення про релігію взагалі й православну – зокрема. Перебуваючи під впливом таких уявлень, педагоги часто не готові до діалогу з віруючими, демонструють нетерпимість, іноді виступають у ролі каталізатора тих конфліктів, що виникають на релігійному (а по суті, ідеологічному) ґрунті.

Цьому сприяє передовсім цілковита релігійна неосвіченість батьків, тому сім’я нерідко стає джерелом забобонів, дитячого страху перед тим, що пов’язане з релігією. Негативну роль тут відіграє і недостатня освіченість політиків, участь у політиці представників кліру, що породжує розкол

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

у церкві та створює напругу в суспільстві. Не маючи релігійної освіти, люди не розуміють причин суперечок, плутають релігію з політикою та ідеологією. Відповідей на питання вони не знаходять ні в засобах масової інформації, ні в храмах. До того ж, сьогодні негативно позначається на сприйнятті церкви та релігії поширена практика поповнення кліру кадрами, що не мають професійної релігійної освіти, адже і храми нині будуються, й парафії створюються набагато швидше, ніж здійснюється процес підготовки служителів культу. Приймають сан й постриг люди, які мають здебільшого світську освіту, а священники в боротьбі за паству активно займаються політикою й педагогікою, стурбовані суто мирськими, господарськими проблемами. Далеко не кожен клірик має покликання до священства, досвід потрібного спілкування з парафіянами, не завжди може дати відповіді на їхні запитання.

Дехто й досі вважає релігію пережитком минулого. Багатьом здається, що шати священників пахнуть нафталіном, а богослов'я морочить голову й калічить дитячі душі. Віруючі дратують навколишніх своєю відстороненістю та святенництвом, їх побожність та смирення сприймаються як лицемірство й слугують ознакою злиденності розуму. Однією з причин цього є нестача сумлінно розроблених навчальних посібників, їх практично повна відсутність у шкільних бібліотеках. У більшості випадків людям залишається задовольнятися примітивними установами й повчаннями, викладеними у нашвидкуруч виготовлених брошурах, які часто густо заповнюють полиці книжкових ринків разом із низькопробною бульварною літературою.

Ще однією перепоною у справі викладання релігії в школі є те, що релігійна освіта поки що не сприймається як цілісна, особистісно орієнтована система виховання. В особистісно орієнтованій світській педагогіці, що обрала гуманітарний напрямок за пріоритетний, релігійна освіта не завжди сприймається як гуманітарна дисципліна, тому що нібито не сприяє гуманізації міжособистісних стосунків. Частково це так і є, адже самі богослови стверджують: між гуманітарною та релігійною освітою – прірва, тому що світська педагогіка навчає людину керуватися в житті власною волею, а богослов'я говорить, що на першому місці завжди має бути виконання волі Бога. При цьому треба визнати, що релігійна система виховання волі є ефективнішою за світську. Вона апробована тисячоліттями й нічого випадкового, надуманого в ній немає. І лише наша атеїстична зашореність заважає нам це побачити й визнати.

Часто стверджується також, що релігійне виховання пригнічує людську особистість, підпорядковуючи її трансцендентному началу, хоча весь досвід, наприклад, православної педагогіки свідчить про зворотне. Лише упереджене ставлення до цього заважає погодитися з тим фактом, що саме особистісний характер виховання, формування вольових і моральних якостей у дитини є найважливішим чинником і переконливим результатом релігійного виховання.

Войовничий атеїзм був логічним продовженням войовничої політики православної церкви в дореволюційний період, а принципи свободи совісті залишаються сьогодні незаперечним досягненням як міжнародного, так і вітчизняного права. З іншого боку, результат виховання у світській чи у конфесійній школі, насамперед залежить від особистості педагога, покликаного виховати в дитині високоморальну особистість, здатну розгледіти в кожній людині самоцінність.

Ціннісне ставлення до навколишнього світу може стати одухотворяючим чинником нашого існування. Але для того, щоб таке ставлення у дитини сформувати, педагог і сам повинен ставитися до життя як до найвищої цінності. Як твердять деякі педагоги, головною умовою тут є вміння як учителя, так і учня сприймати життя по-філософськи, мати схильність до абстрактного мислення. Однак такий підхід сам є абстрактним, адже ґрунтується на переконанні, що воля формується через інтелект, не торкаючись серця людини.

Педагоги продовжують щиро вірити, що дитина поводитиметься неадекватно лише тому, що *не знає, не розуміє*. Тож якщо вплинути на її свідомість, проблем не буде. При цьому саме школа повинна дати необхідні знання, а домашнє виховання не враховується. І справді, радянська сім'я десятиліттями усувалася від формування громадянина, хоча декларувалася як осередок суспільства. В гонитві за результатом на перше місце ставились успішність із навчальних дисциплін і комуністичне виховання.

Слід, однак, визнати, що попри крайній ступінь ідеологізованості, радянська школа все ж мала чіткі моральні орієнтири. Втративши їх, вона відчула духовний вакуум, який почав заповнюватися найрізноманітнішими світоглядними концепціями під виглядом педагогічних технологій та інновацій. Тому релігійна освіта багатьма теж сприймається як інновація, данина моді, і вони спостерігають, очікуючи, що з того вийде.

Можна впевнено стверджувати, що не вийде нічого путнього, доки кардинально не зміниться

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

ставлення до релігійної освіти не лише педагогів, а й учених, політиків, доки не буде проаналізований, поширений та засвоєний досвід минулого – як вітчизняного, так і зарубіжного. При цьому ідеться не про запозичення, механічне перенесення досвіду в часі чи просторі. Необхідна об'єктивна, виражена оцінка реальних умов та можливостей.

Не секрет, що суспільна свідомість українців, хоч і намагається знайти опору в релігії, однак ще не виробила протитруту до атеїзму, ідеологічних штампів та міфів, зберігає стійку алергію до релігії взагалі. Слово “церковність” викликає зверхню посмішку чи відверте роздратування. У цьому плані особливо важливим є досвід православних церковно-парафіяльних шкіл. Навряд чи сучасні педагоги можуть відрізнити їх від школи земської чи народної. Ім'я К. Ушинського відоме всім. Однак те, що він, створюючи народну школу, поклав у її основу традиції народної православної педагогіки, почуєш не часто. Так само і про діяльність С. Рачинського, організатора приватної церковно-парафіяльної школи. А про що говорить педагогу загальноосвітньої школи ім'я В. Зеньковського чи імена менш відомих учителів минулого, хоча в їхній діяльності сфокусований досвід столітніх традицій?

Відомо, що в дореволюційні часи в наших школах “Закон Божий” був обов'язковим предметом. Однак при цьому не враховується, що він був уведений лише в середині XIX століття, коли вже стали відчутними ознаки духовної кризи, яка насувалася із Заходу. Так само не враховується й те, що цей курс не був остеронь навчальної програми гімназій й не зводився до засвоєння релігійних догм та порядку богослужінь, а органічно вбудовувався в єдину систему як шкільного, так і сімейного виховання. Істина тут осягалася не умосяжно, шляхом розвитку мисленнєвих здібностей учнів, а включалась у спосіб життя дитини, примушуючи залучати до процесу пізнання всю психоемоційну сферу. Ця навчальна дисципліна була інтегрована з іншими шкільними предметами, а не була простим набором знань, вимагала саме довірливих стосунків з учителем.

Сьогодні необхідне чітке розмежування понять:

а) *релігійна* освіта, витлумачена як залучення до віри, катехизація. Вона здійснюється в недільних школах, на катехитичних курсах, удома;

б) *релігієзнавча* освіта як отримання певних знань про релігію, історію її виникнення, порівняння

з іншими релігіями світу, а також різними світоглядними позиціями. Це – завдання факультативних занять у школі. Вони не можуть бути обов'язковими для учнів, тому що і учень, і педагог повинні робити це разом із батьками. Однак для освітніх закладів вони можуть бути обов'язковими, якщо в цьому є потреба дітей та батьків немає примусу стосовно до дітей. У Конституції закріплено їхнє право на отримання таких знань, і вони повинні розглядатися як частина гуманітарної освіти;

в) *релігійна професійна* освіта, яка набувається у конфесійних середніх і вищих освітніх навчальних закладах (семінаріях, духовних академіях тощо);

г) *професійна релігієзнавча* освіта. Її повинні давати ВНЗ передовсім – педагогічні, тому що вчителю так чи інакше доведеться стикатися з цими питаннями.

Іноді можна почути, що церква лише зберігає віджилі традиції. На нашу думку, це не так. Будь-яка релігія, особливо православна, по суті закликає до того, щоб ми не перетворювалися на яничарів, що забули про своє походження, щоб ми пам'ятали про традиції, історію рідної країни. Ці традиції не можливо замінити ні десятиліттями атеїзму, ні зібраними з різних місць ідеями, навіть якщо їх красиво назвати “загально-людськими цінностями”. Втрата релігійної самобутності зазвичай неминуче веде й до втрати національно-культурної ідентичності, і врешті-решт до викривлення архетипу.

Широко відома думка, що атеїзм призвів людину до свободи, до освіченості, до розквіту науки. Сьогодні ми живемо в океані інформації, яка не стала частиною нас самих, існує незалежно від нас. Однак якщо знання не стали частиною нас самих, то вони – знелюднені.

Заперечуючи існування Бога, атеїстичний світогляд часто прикривається гуманізмом, ставить у центр світу людину з її бажаннями й пристрастями, забуваючи про те, що надмірна автономізація індивіда схиляє останнього до занурення у море стихійних начал і може бути такою ж згубною, як і поневолення. При всіх своїх недоліках релігія виконує функцію соціального контролю, без якого неможливий добробут суспільства. Його послаблення відбивається на суспільному житті неоднозначно: розширює свободу особистості, її незалежність від оточення, можливість творчого ставлення до життя, але водночас збільшує небезпеку егоїстичної сваволі, морального волюнтаризму, безпринципності. Разом із пом'якшенням зовнішнього контролю слабшають моральні мотиви, і людина,

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

залишившись наодинці з собою, звільняється від маси вимог, але при цьому втрачає внутрішню впевненість.

Акцентуючи увагу на душі, релігія вчить людину любові і через любов повертає її до самої себе. Сприйняття релігії як суми знань не може справитися із цим завданням. Навіть більше: фрагментарні знання про релігію не дають жодного уявлення про неї, адже ціле не завжди може бути зведене до суми його складових. Тому і сума знань про релігію не є знанням самої релігії, а сума поглядів і релігійних переконань віруючих ще не є вченням церкви. Свідомість вилучає із цілого деякі аспекти, акцентуючи на них увагу, абсолютизує їх. І хоч якими правдивими й переконливими вони будуть, ці аспекти можуть свідчити лише про ступінь проникнення в релігію. Не випадково православні кажуть, що істина не пізнається, а здобувається. Одкровення як синтез думок та переживань є цілісним, хоча й не повним. Воно не може бути результатом винятково інтелектуальних зусиль. У ньому завжди присутнє щось містичне, тому що воно торкається сфери підсвідомого і безсвідомого. Утім вторгнення у ці сфери пов'язане вже не тільки з проблемами формування духовності, а й із психічним здоров'ям учнів та студентів, що вимагає від педагогів, які займаються викладанням релігієзнавства, особливої ретельності, щоб не заподіяти їм шкоди.

На нашу думку, завдання, яке стоїть перед релігієзнавством середньої чи вищої школи, передовсім культурологічним. Воно покликане представити релігію у розвитку національних та конфесійних форм, у різноманітті її духовних та соціальних функцій, у тому, щоб сформувати у молоді людини розуміння релігії, правдивих уявлень про неї як про явище закономірне, необхідне, тобто як життєву та культурну цінність, щоб у людини сформувалося шанобливе ставлення до іншої людини, незалежно від її конфесійної долученості, від її ставлення до релігії взагалі.

Висновки. Отже, як ми пересвідчилися, справи освітянські, наукові й релігійні справді дуже близькі. Бо врешті-решт усі зусилля церкви, науки та освіти спрямовані на один об'єкт – людину у всіх її вимірах і багатоаспектності. І чим вище піднімається людство східцями прогресу, тим тіснішою буде ця співпраця, оскільки людина стає все ціліснішою, а світ взаємозв'язанишим. Усе це вимагає від людини бути більшою мірою особистістю, що може забезпечити освіта у всій своїй багатогранності.

1. Бондаренко В. Не знаєш як чинити – чини за законом. Інтерв'ю голови Держкомрелігій // Людина і світ. – 1998. – № 1.

2. Гараджа В.И. Реализация свободы совести в общеобразовательной школе // Свобода совести в современном демократическом государстве и обществе. Материалы международной конференции. 21 – 22 февраля 1996 г. – М., 1996. – С. 91 – 98.

3. Герук С. Школа и церковь – трудные пути сотрудничества // Бюлетень релігійної інформації. – 1999. – № 4 (62).

4. Гершунский Б.С. Философия образования XXI века. – М.: Совершенство, 1998. – 607 с.

5. Кочан Н. Відокремлення школи від церкви в координатах відкритого суспільства // Людина і світ. – 2000. – № 6.

6. Основні напрямки розвитку, захисту моралі та формування здорової способу життя громадян України. Схвалено Указом Президента України від 27. 04.1999 р. // Урядовий кур'єр (Орієнтир). – 2002. – 29.03. (№ 60). – С. 2 – 3.

7. Про невідкладні заходи щодо подолання негативних наслідків тоталітарні політики колишнього Радянського Союзу стосовно порушення прав церков релігійних організацій. Указ Президента України від 21 березня 2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002. – 29 березня (№ 60).

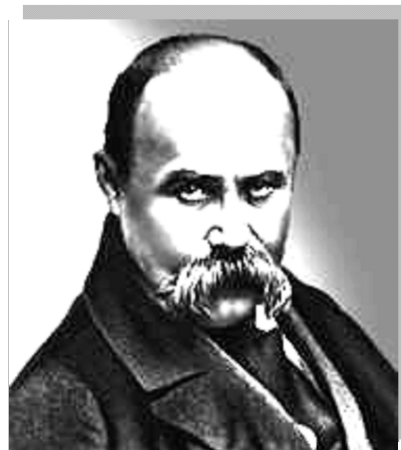
8. Уайтхед А.Н. Религия и наука // Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания. – М.: Политиздат, 1990. – С. 448 – 462.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2009

9 березня

196 років від дня народження

(1814 – 1861)

Тараса Григоровича Шевченка
український поет, художник,
мислитель, Пророк України

